

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024

No 5

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 114 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 30-mayda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Uy-joy qurilishi madaniyati, uning o'ziga xos xususiyatlari va tamoyillari.....	10
Davletov Islambek Xalikovich, Zikrullayev Valixon G'aybullayev o'g'li	
Hududlar investitsiya muhitini oshirish muammolari.....	16
Akbarov Bekmurod Miryakubovich	
Qoraqalpog'iston Respublikasi ellikqal'a tumanida turizm klasterini joriy qilish mexanizmi.....	22
Norchayev Asatullo Norbo'tayevich	
Small Business and Private Entrepreneurship is the Priority Direction of Our Country's Economy.....	28
Tulagan Tukhtaraliev, G'aniev Muhammadjon Xalilovich	
Resurs soliqlarini soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish.....	31
Tursunova Zulayxo Abdujobir qizi	
O'zbekistonda muqobil energiya manbalaridan foydalanish elektrotexnika sanoati rivojlanishining istiqboli sifatida.....	34
Uraimjonov Azizbek Raxmonjon o'g'li	
Oliy ta'limning raqobatbardoshligini ta'minlashda ta'lim sifatining mohiyati va asosiy tamoyillari (O'zbekiston misolida).....	40
Egamov Sevinchbek Maxsud o'g'li	
Financial Mechanisms of Supporting Textile Products Export.....	46
Gaybullayeva Gulbaxor Maxmudovna, Yakubova Ugiloy Mamasoliyeva	
O'zbekiston Respublikasida hududlarni mutanosib barqaror rivojlantirish masalalari va yechimlari.....	49
Hojiyev Tal'at Toshpo'latovich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar biznesini shakllantirish yo'llari.....	54
Ibodullayeva Malohat Sirojiddin qizi	
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda qishloq xo'jaligini rivojlantirishning xorijiy tajribasi.....	57
Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich	
Turizm sohasi rivojlanishining istiqbollari.....	61
Ergashev Rahmatulla Xidirovich, Jabborova Zuhra Abdig'ani qizi	
Jahonda kabel bozorini rivojlantirish xususiyatlari va tendensiyalari.....	68
Uralov Olimjon Mahammadjonovich	
Namangan viloyatida yoshlarning iqtisodiy faolligi ko'rsatkichlari dinamikasini tahlil qilish.....	72
Mirzatov Baxtiyor Toxirovich	
Turizm sohasiga malakali kadrlar tayyorlashdagi muammolar va ularning yechimlari borasida tavsiyalar.....	77
A. I. Raxmatov	
Трансформация внешнеторговых связей Республики Узбекистана.....	83
Ахмедова (Жабборова) Нилуфар Икболжон кизи	
Korxonalarda investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari va usullarining tahlili.....	88
Kuziyeva Nargiza Ramazanovna, Xusanov Faxriddin Jamoliddin o'g'li	
Turizmning mohiyati xususida nazariy yondoshuvlar va ularning tahlili.....	94
R. I. Pardayev	
Katta hajmga ega bo'lgan maxsus qurtxonalarda boqilayotgan ipak qurtlariga harorat va namlikni ta'siri.....	101
Raxmanova Xurinisho Egamovna	
Mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirishda mahalliy soliqlar va soliqdan tashqari tushumlarning ahamiyati.....	104
Rajjaboyeva Dildora Zakirovna	
Banklarda stress-test asosida ESG-risklarni baholash.....	110
Nilufar Sharipova	
Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda banklarda ekologik va ijtimoiy risklarni baholash va boshqarish tizimini joriy etishning ahamiyati.....	114
Karimov Shamsiddin Akram o'g'li	

Qimmatli qog'ozlarni qiymatini baholash usullari va modellari.....	122
Botirxo'ja Aziza Faxmuddin qizi	
Sanoat ishlab chiqarishda diversifikatsiyaning nazariy asoslari.....	127
Davronbek Sharibjonovich Raximov	
Mamlakatimizda innovatsiyalarni moliyalashtirishning amaldagi holati tahlili.....	133
Aminov Farrux Farxadovich	
Raqamli iqtisodiyotda moliyaviy hisobot tahlilini takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlari.....	138
G. J. Jumayeva	
Qurilish sohasida logistika tizimlariga zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlanganlarning amaliy jihatlari....	141
Mirsodiqov Abdulla Tursunaliyevich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini boshqarishdagi muammolar	146
Nematova Shaxlo Egamberdiyevna	
Aholi daromodlari va omonatlarini shakllantirishning nazariy asoslari.....	149
Xakimov Zohid Norbo'tayevich	
Tasvirlarga raqamli ishlov berish jarayonini intellektuallashtirish algoritmini yaratish.....	158
Zoirov O'lmas Erkin o'g'li	
Mintaqa iqtisodiyotida investitsiya faoliyatini moliyalashtirish samaradorligini baholash	164
Chilmatova Dilnoza Abdurahimovna	
Возможности внедрения и развития исламских банковских продуктов в рынок Узбекистана.....	168
Иноятова Камола Фуркатовна	
Davlat xizmatchisi faoliyatida ijtimoiy javobgarlikning o'rni	172
X. X. Ikramov	
Korporativ boshqaruv tizimida buxgalteriya hisobini tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari	176
Abdug'aniyev Muhammadamin Abdug'affor o'g'li	
Hududiy kambag'allik chegaralarini aniqlashning ahamiyati (Qashqadaryo viloyati misolida).....	182
Hamdamov Shahzod Ilhom o'g'li, Alisher Yunusaliyevich Safarov	
Kichik biznesga mahalliy investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanishda franshizaning roli	189
Rabimqulov Sherzod Murtozayevich	
Tijorat banklarida marketing strategiyalaridan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari.....	193
Maxamadjanov Akbar Maxamadaliyevich	

SANOAT ISHLAB CHIQUARISHDA DIVERSIFIKATSIYANING NAZARIY ASOSLARI

ORCID: 0000-0002-1306-9942

Davronbek Sharibjonovich Raximov

Farg'ona davlat universiteti
Jahon va mintaqa iqtisodiyoti kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada "Diversifikatsiyalash" tushunchasi, sanoat ishlab chiqarishining diversifikatsiya yo'nalishi sifatida yondashuv ishlab chiqiladi, sanoat diversifikatsiyasi rivojlanish tarixini bir necha bosqichlarga ajratish yuzasidan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kompaniyalar, diversifikatsiyalash, gorizontal diversifikatsiya, konglomerat diversifikatsiya, konsentrik diversifikatsiya, kapital konsentratsiyasi.

Abstract: In the article, the concept of "Diversification", an approach as a direction of diversification of industrial production, is developed, a scientific proposal and practical recommendations are developed regarding the division of the history of industrial diversification into several stages.

Key words: companies, diversification, horizontal diversification, conglomerate diversification, concentric diversification, capital concentration.

Аннотация: В статье развито понятие "Диверсификация" - подход как направление диверсификации промышленного производства, разработаны научные предложения и практические рекомендации относительно разделения истории промышленной диверсификации на несколько этапов.

Ключевые слова: компании, диверсификация, горизонтальная диверсификация, конгломератная диверсификация, концентрическая диверсификация, концентрация капитала.

KIRISH

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, sanoati taraqqiy etgan davlatlarda sanoatni diversifikatsiyalash asosida xom ashyo va resurs manbalaridan oqilona foydalanish orqali yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan, yuksak texnologik mahsulotlar assortimentini kengaytirish va bozor xatarini kamaytirish; sanoat korxonalarini bozor muhiti dinamikasiga muvaffaqiyatli moslashtirish; jahon standartlariga javob beradigan va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini yaratadigan strategiyalarni joriy etish, infratuzilma va innovatsiyalarni rivojlantirish; tayyor mahsulotlar eksporti va moddiy-texnika ta'minotidagi uzilishlarga yo'l qo'ymaslik, transport va bojxona tizimidagi boshqaruv munosabatlarini takomillashtirish; ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tarkibini o'zgartirish vosita va usullarini ishlab chiqish orqali uning samaradorligini oshirish kabi yo'nalishlarda ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Yuqori texnologiyalarga asoslangan qayta ishlash tarmoqlarini, eng avvalo, mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo'shilgan qiymatga ega tayyor mahsulot ishlab chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan, sifat jihatidan yangi bosqichga o'tkazish orqali sanoatni yanada modernizatsiya va diversifikatsiya qilish" choralari "Yangi O'zbekistonning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyotstrategiyasi"ning "Milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlashva yalpi ichki mahsulotda sanoat ulushini oshirishga qaratilgan sanoat siyosatini davom ettirib, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini 1,4 baravarga oshirish" haqidagi 22-maqsadida ko'zda tutilgan. 2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish Kompleks konsepsiyasida esa "Iqtisodiyot tarmoqlarida ustuvor yo'nalishlarni tanlashda e'tibor resurslarni tejash, mahalliy mahsulotlar raqobatbardoshligining o'sishi, bandlikning barqarorligi, transaksiya chiqimlarining pasayishi, inson kapitalining o'sishi uchun eng ko'p samara beradigan yo'nalishlar va texnologiyalarga qaratilishi kerak ligi qayd etilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning uslubiy asosini dialektikaning asosiy qoidalari va tamoyillari tashkil etdi. Sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiyalash jarayonlarini o'rganishda ommaviy hodisa va voqealarni miqdoriy o'rganish, ya'ni sanoat tarmog'i ishlab chiqarishi tarkibiga oid ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va tahlil qilish uslubiga tayanildi. Ma'lumotlardan xulosa chiqarishda mantiqiy va taqqoslama tahlil, induksiya va deduksiya, statistik guruhlash, iqtisodiy hodisa va jarayonlarga tizimli yondashuv usullaridan foydalanilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLIGIYASI

Xorijiy iqtisodchilarning diversifikatsiyalashga bo'lgan qarashlari umuman olganda, tubdan farq qilmaydi. 1972-yilda A.M.Rumyansevnning tahriri ostida chiqqan "Iqtisodiy ensiklopediya"da diversifikatsiya tushunchasi yangi ishlab chiqarish turlarini tashkil qilishda korxonalarning xususiy jamg'armalaridan foydalanib, alohida korxonalar yoki korxonalar birlashmalari tomonidan ishlab chiqariladigan tovarlar nomlanishining kengayishi, boshqa tarmoqlar va xo'jalik sohaslariga qo'shilishi sifatida ta'riflanadi. Siyosiy iqtisod lug'atida diversifikatsiya deganda yirik kompaniyalarning ular amal qilayotgan asosiy tarmoqqa funksional bog'liq bo'lmagan yoki bevosita ishlab chiqarish aloqalariga ega bo'lmagan tarmoqqa birlashishi jarayoni tushuniladi. Bu diversifikatsiya tushunchasiga tor ma'noda yondashuvni mujassamlashtirib, korxona kapitalining uning faoliyati asosiy turi bilan bevosita ishlab chiqarish aloqasiga ega bo'lmagan tarmoqqa birikishini bildiradi.

F. Kotlyar diversifikatsiya – yangi tarmoqlarga birlashish hisobiga firmani o'stirishni amalga oshirish yo'li yoki vositasi ekanligi haqida so'z yuritadi. Bizning fikrimizcha, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalashning yanada aniqroq ta'rifi quyidagicha: "Ishlab chiqarishning diversifikatsiyalashuvi (productline diversification) – bir tomonlama, ko'pincha faqat bir mahsulotga asoslangan ishlab chiqarish tuzilmasidan ishlab chiqariladigan mahsulot keng nomlanishiga va shubhan bog'liq ravishda yangi bozorlarga chiqishga qaratilgan ko'p yo'nalishli ishlab chiqarishga o'tishdir.

Hozirgi zamon lug'ati quyidagi ta'rifni beradi: "Diversifikatsiya (lot.diversus – turli + facere – qilmoq so'zidan olingan):

- 1) xilma-xillik, har tomonlama rivojlanish;
- 2) ixtisoslashgan firmalarning (sanoat, transport, qurilish) boshqa ishlab chiqarish tarmoqlari, xizmat sohaslariga birlashishi; diversifikatsiya natijasida ko'p tarmoqli majmualar vujudga keladi;
- 3) ishlab chiqariladigan buyumlar va ko'rsatiladigan xizmatlar turlari va assortimentining kengayishi".

Xususan, A.Ortiqov "O'zbekistonda sanoatni rivojlantirishning qator imkoniyatlari, geografik va iqtisodiy omillari"ga, M.P.Narziqulov "Sanoatning rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish jarayonida tarkibiy o'zgarishlarning o'rni va ahamiyati"ga, E.X.Mahmudov "Sanoat tarmoqlari rivojlanishiga sharoit yaratishning strategik yo'nalishlari, birinchi navbatda, byudjet, soliq, pul kredit, narx va valyuta siyosati kabi vositalarni qamrab olgan qulay makroiqtisodiy muhitni yaratish"ga bog'liqligiga e'tibor qaratishgan.

Biroq milliy va xorijiy olimlarning tadqiqotlarida iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiyalash asosida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning metodologik jihatlari yetarli darajada yoritilmaganligi, sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiyalash masalasini milliy iqtisodiy tizim xususiyatlarini hisobga olgan holda tadqiq etish zarurati ushbu mavzuni tanlashga asos bo'lib xizmat qildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-noyabrda "Mahalliy ishlab chiqaruvchilarning eksport salohiyatini yanada rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5587-son, 2018-yil 21-dekabrda "Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini muvofiqlashtirish va boshqarish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5600-son, 2020-yil 19-martda "Koronavirus pandemiyasi va global inqiroz holatlarining iqtisodiyot tarmoqlariga salbiy ta'sirini yumshatish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5969-son, 2020-yil -mayda "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini qo'llab-quvvatlashga doir kechiktirib bo'lmaydigan chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5989-son, 2020-yil 18-avgustda "Respublikada eksport va investitsiya salohiyatini yanada rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6042-sonli qarorlari va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Hozirgi vaqtda "diversifikatsiya" tushunchasi nafaqat iqtisodiy fanda, balki sotsiologiya, siyosatshunoslik, madaniyatshunoslik, pedagogika va lingvistikada ham keng qo'llanilmoqda. Diversifikatsiya biznesni rivojlantirishning strategiyalaridan biri hisoblanadi. Turli manbalarda uchraydigan ta'riflar bu haqda dalolat beradi. Jahonda diversifikatsiya muammosi bo'yicha keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilmoqda.

“Diversifikatsiyalash” tushunchasi lotincha “diversificatio”- o‘zgarish, xilma-xillik yoki lotincha “diversus”- turli va “fasio” - bajaraman, degan so‘zdan olingan “Ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash” tushunchasi korxonalar tomonidan turli-tuman mahsulotlar ishlab chiqarish hodisasini anglatadi.

“Diversifikatsiya” tushunchasi tor va keng ma’noda o‘rganiladi. Umumiy jihatdan olganda, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash, deganda tashkiliy-iqtisodiy jarayonni tushunish qabul qilingan bo‘lib, uning mazmuni xo‘jalik subyektlari tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulotlar nomlanishini kengaytirish, ularning iqtisodiyot boshqa tarmoqlariga qo‘shilishi hisoblanadi. Diversifikatsiya (lot.diversification – xilma-xillik) – korxona faoliyatining yangi tarmoqlarga o‘tishi: ishlab chiqarilayotgan tovarlar (xizmatlar) turlari va assortimentining ko‘payishi, faoliyat geografik sohasining o‘zgarishi va boshqalar.

Yaqqol ko‘rinishi uchun “diversifikatsiya”ning ko‘p tarqalgan ta’riflarini xronologik tartibda keltirish mumkin (1-jadval).

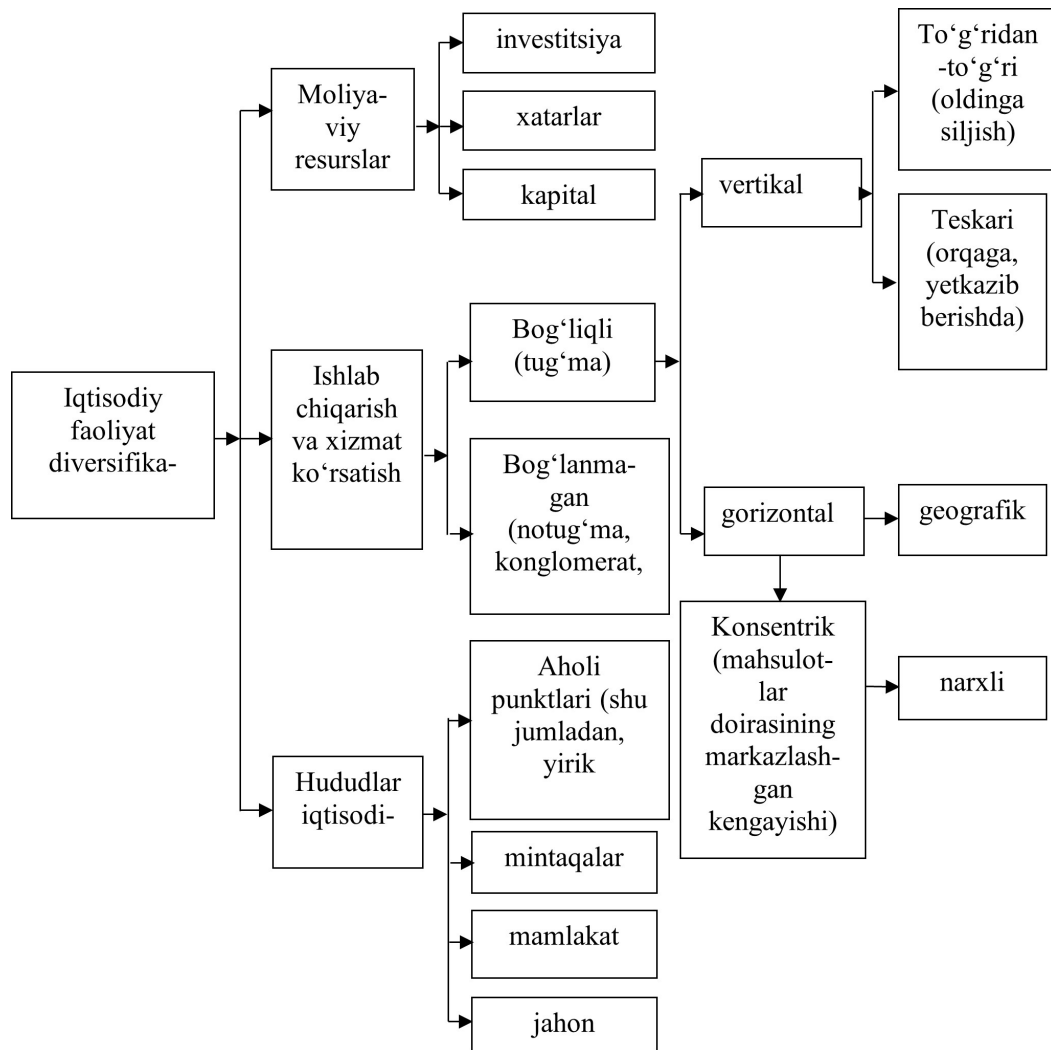
1-jadval: “Diversifikatsiya” tushunchasiga yondashuvlar¹

Mualliflar	Ta’rifi
Kenneth Andrews	Alohida korxonalar va birlashmalar tomonidan ishlab chiqariladigan tovarlarning o‘zgarishi, umumiy ko‘rinishda esa nomlarining kengayishi
Berry C.H.	Kompaniya faoliyat ko‘rsatayotgan tarmoqlar sonining ko‘payishi
Yoshinara E., Sakuma A., Itami K.	Noqulay sharoitlarda bozor faoliyati xatarini kamaytiradigan va kompaniya moliyaviy barqarorligi darajasini oshiradigan strategiya
Pitts, Hopkins	Bir necha biznes turlarini bir vaqtda yuritish
Booz, Allen, Hamilton	Xatarni oshirish yoki pasaytirish maqsadida asosiy biznesni kengaytirish usuli bo‘lib: bevosita mavjud biznesning raqobatbardoshligini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan investitsiyalarni istisno etganda, barcha investitsiyalarni o‘z ichiga oladi; yangi mahsulotlar, xizmatlar, bozor segmentlari va geografik bozorlar shaklini olishi mumkin; bir qancha usullar, shu jumladan, ichki rivojlantirish, o‘zlashtirish, qo‘shma korxonalar tashkil qilish, shartnomalarni litsenziyalash orqali erishilishi mumkin.
Ансофф И.	Bu mazkur korxonada mavjud resurslarni avvalgisidan tubdan farq qiladigan boshqa faoliyat sohaslariga qayta taqsimlash jarayoniga qo‘llaniladigan tushuncha
Багудина Е. Г.	Iqtisodiy xatarlarni kamaytirish maqsadida kapitalning turli qo‘yilmalar obyektlari o‘rtasida joylashtirilishi
Гольдштейн Г.Я.	Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, iqtisodiy foyda ko‘rish, sinishga barham berish maqsadida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar assortimentini kengaytirish va sotish bozorlarini qayta yo‘naltirish
Кельчевская Н.Р., Сироткин С.А.	Investitsion faoliyat turlarini kengaytirish yoki o‘zgartirish bilan bog‘liq investitsiya strategiyasining turi
Новицкий Е.Г.	Firmalarning ular faoliyati asosiy tarmog‘iga bevosita ishlab chiqarish aloqasi yoki funksional bog‘liqlikka ega bo‘lmagan tarmoqqa birikishi; keng ma’noda – xo‘jalik faoliyatining yangi sohalarga tarqalishi
Рудык Н.Б.	Korporatsiyalarning yangi ishlab chiqarish tarmoqlariga va bozorning geografik segmentlariga uning operatsiyalaridan xatarlarini kamaytirish va bu operatsiyalardan tushayotgan pul mablag‘lari oqimlarini barqarorlashtirish maqsadida qo‘shilish jarayoni
Румянцева Е. Е	Xatarni va biznes sikliga bog‘liqlikni kamaytirish uchun tovarlar va xizmatlar nomini kengaytirishga qaratilgan umumiy ishbilarmonlik amaliyoti

Shunday qilib, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash deganda bir xo‘jalik subyekti doirasida bir-biri bilan funksional va texnologik bog‘lanmagan ishlab chiqarishlarning amal qilishini hamda o‘z tarmog‘ida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar nomlanishini kengaytirish yoki moliyaviy-xo‘jalik faoliyati yoki iqtisodiyot tarmoqlarining yangi sohaslariga joriy etish hisobiga rivojlantirish bo‘yicha tashkiliy-iqtisodiy choralar majmui tushuniladi.

Diversifikatsiya turlarining xilma-xilligini tadqiq etish ularni tasniflashga yagona yondashuvning mavjud-masligini ko‘rsatdi, bu esa yirik shaharni diversifikatsiyalashning qolgan diversifikatsiya turlari orasidagi o‘rnini aniqlash va uni turdosh tushunchalarga kiritish imkonini bermaydi. Ushbu muammoni hal qilish maqsadida diversifikatsiyaning xilma-xil turlarini ishlab chiqarishni diversifikatsiyalashga va moliyaviy resurslarni diversifikatsiyalashga ajratish qabul qilingan. Bunda hududlar iqtisodiyotini diversifikatsiyalash alohida ajratiladi (1-rasm).

¹ Ilmiy adabiyotlarni tadqiq etish asosida muallifning ishlanmasi.

1-rasm: Diversifikatsiya turlari²

An'anaviy ravishda diversifikatsiyaning bog'liqli (tug'ma) va bog'lanmagan (notug'ma) turlarini ajratish qabul qilingan. Muallif nuqtai nazaridan aynan "bog'liqlikning" mavjudligi yoki yo'qligi, u yoki bu diversifikatsiya strategiyasining vujudga kelishi sinergiya va korxona iqtisodiy faoliyatining mavjud sohasi bilan belgilanishi kerak. Diversifikatsiya turlari tushunchalarining taqqoslama tahlili diversifikatsiyaning u yoki bu turini shakllantiradigan bog'liqlikning quyidagi turlarini ajratish imkonini berdi:

- yangi ishlab chiqarishlarning an'anaviy ishlab chiqarish zanjiri bilan bog'liqligi;
- tubdan yangi sotish bozoriga yo'naltirilganlik, eski sotish bozori bilan bog'liqlik;
- an'anaviy texnologiyali yangi ishlab chiqarish;
- moddiy ta'minot an'anaviy tizimiga ega yangi ishlab chiqarish;
- marketingdagi bog'liqlik.

Ko'rsatilgan bog'liqliklardan har birining mavjudligi yoki mavjud emasligi diversifikatsiyaning u yoki boshqa turidan dalolat beradi.

"Yetkazib berish"da va "siljish"da bog'liqli diversifikatsiya tushunchasi ilgari o'rganilgan. Faqat shuni ta'kidlash kerakki, bu bog'liqli vertikal diversifikatsiya turidir. Gorizontall diversifikatsiya yangi texnologiya qo'llaniladigan yangi mahsulot yaratishni ko'zda tutib, u mavjud mijozlarda qiziqish uyg'otishi mumkin (agar u o'rinbosar tovar bo'lsa). Gorizontall diversifikatsiyaga kiritilgan geografik diversifikatsiya boshqa mamlakatlar yangi bozorlariga tovarlarni sotish bozorlarini kengaytirishni o'zida mujassamlashtiradi (geografik ishtirok etishni kengaytirish yoki offshor hududlar soliq imtiyozlaridan foydalanish). Bunda geografik diversifikatsiya, eng avvalo,

² Ilmiy adabiyotlarni tadqiq etish asosida muallifning ishlanmasi.

ishlab chiqarish bo'yicha bog'langan hisoblanadi. Mahsulotlar (xizmatlar) doirasining kengayishi gorizontol bog'liqli diversifikatsiya namunaviy ko'rinishini o'zida mujassamlashtirsa, odatda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar assortimentining kengayishi sifatida aniqlanadi.

Konsentrik diversifikatsiya xizmatlar doirasini kengaytirishning xususiy ko'rinishini o'zida mujassamlashtiradi va texnik yoki marketing nuqtai nazaridan firmaning mavjud tovarlariga o'xshaydigan yangi buyumlar assortimenti bilan to'ldirish sifatida aniqlanadi. "Konsentrik" va "markazlashgan" diversifikatsiya tushunchalarining taqqoslama tahlili shunday xulosa chiqarish imkonini beradiki, bu tushunchalar bir xil hodisani, aniqrog'i, mavjud ishlab chiqarish (texnik, marketing va b.) qo'shimcha imkoniyatlari asosida aynan xizmatlar sohasini kengaytirishni ifodalaydi. Shu bilan bog'liq ravishda, konsentrik (markazlashgan) diversifikatsiya "xizmatlar sohasini kengaytirish" strategiyasining yagona turini mujassamlashtiradi. Uni I. Ansoff geografik diversifikatsiya bilan bir qatorda gorizontol diversifikatsiya turiga kiritadi, uni darajaga ajratish zarurati mavjud emas. Shu bilan bog'liq ravishda ushbu tushunchalar gorizontol diversifikatsiyaning turlaridan biriga birlashtirilgan.

Bog'lanmagan (notug'ma) va konglomerat diversifikatsiyalar ham biz tomonimizdan joriy ishlab chiqarish bilan bog'lanmagan (xizmatlar sohasi bilan) korxonalar iqtisodiy faoliyatining yangi yo'nalishlarini ishlab chiqishni aks ettiradigan ekvivalent tushuncha sifatida o'rganiladi.

Moliyaviy resurslar diversifikatsiyasi ishlab chiqarish jarayoniga yo'naltirilgan diversifikatsiyastrategiyasiga qarama-qarshi ajratilgan, bunda investitsiya resurslari sifatida ulardiversifikatsiyalangan vaziyatda, eng avvalo, portfel xatarini boshqarishga qaratilgan. Agar korxona diversifikatsiyasi diversifikatsiya strategiyasi yordamida o'sish strategiyasini amalga oshirsa, u holda moliyaviy resurslar diversifikatsiyasi qo'yilmalar xatarini qisqartiradi. Ushbu vaziyatda kapital qo'yilmalar, eng avvalo, investorning manfaatlari nuqtai nazaridan o'rganiladi, aynan shunda moliyaviy resurslarni diversifikatsiyalash to'g'risida gap boradi. Bunda investitsiyalar diversifikatsiyasi – turli yo'nalishlar bo'yicha investitsiya mablag'larini taqsimlash, investitsiya faoliyatini kengaytirish bilan bog'liq investitsiya strategiyasining turidir. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu tushunchani nazariyada "kapital diversifikatsiyasi" tushunchasi bilan chegaralash bugungi kunda olib borilmagan. Shu bilan bog'liq ravishda, "kapital" tushunchasi "investitsiyalar" tushunchasiga qaraganda, kengroq mazmunga ega.

Masalan, "investitsiya" tushunchasi bu ma'lum muddatda, foyda olish maqsadida va investorlarning yakka maqsadlariga erishish, ijobiy ijtimoiy samara olish uchun iqtisodiyotning turli soha va tarmoqlariga maqsadga yo'naltirilgan kapital qo'yilmalar shaklida amalga oshadigan xarajatlar majmuidir. Xatarlarni diversifikatsiyalash ham turli vositalar bo'yicha investitsiyalarni taqsimlash sifatida ta'riflanadi. Biroq portfelga kiritiladigan vositalar o'rtasida korrelyatsiyani qisqartirishda xatarlarni kamaytirishni ko'zda tutgan holda mazkur strategiya butunlay va to'liq xatarlarni qisqartirish masalalariga bag'ishlangan.

Diversifikatsiya strategiyasining uchinchi guruhiga hududlar iqtisodiyotini diversifikatsiyalash strategiyasini kiritish taklif qilinadi. Ushbu guruh strategiyada aholi punktlarini (shu jumladan, yirik shaharlarni), mamlakat mintaqalarini, mamlakatlar va butun dunyo darajalarini farqlash talab etiladi. Hududlar iqtisodiyotini diversifikatsiyalash hududlarni rivojlantirish nazariyasiga asoslangan bo'lishi, barcha manfaatdor tomonlarning manfaatlarini (aholi, korxona va munitsipalitetlar) hisobga olishi hamda hududlarni rivojlantirish asosiy maqsadiga – aholi turmush sifatini oshirishga xizmat qilishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiyalashning nazariy-uslubiy asoslarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy xulosalar olindi:

1. "Sanoat ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash" tushunchasi bir xo'jalik subyekti doirasida bir-biri bilan funksional va texnologik bog'lanmagan ishlab chiqarishlarning amal qilishini hamda o'z tarmog'ida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar nomlanishini kengaytirish, yoki moliyaviy-xo'jalik faoliyati yoki iqtisodiyot tarmoqlarining yangi sohalariga mavjud iqtisodiy resurslarni qayta taqsimlash jarayonini amalga oshirishdan iborat, deb hisoblaymiz.
2. Sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiyalash quyidagi shart-sharoitlarga bog'liq:
 - iqtisodiyot tarmoqlarining bir tekisda rivojlanmasligi (notekis iqtisodiy rivojlanish qonuni);
 - ishlab chiqarishdan olingan foyda normasining pasayishi (foyda normasining pasayish tendensiyasiga egaligi qonuni);
 - fan-texnika taraqqiyotining rivojlanishi (FTT – ishlab chiqarishning muhim sifat o'zgarishlari sharti, demak, raqobatning kuchayishi va biznes foydaliligining oshishi);
 - ishlab chiqarish ko'lamidan tejam va ishlab chiqarish dastagi samarasidan foydalanish;
 - industrial-innovatsion rivojlanish dasturini ishlab chiqish va klaster iqtisodiyotini tashkil qilish;

- korxonalar raqobatbardoshligini oshirish; korxonalar uchun bozor ulushini kengaytirish;
 - moliyaviy va iqtisodiy mustaqillik;
 - kompaniya obro'si va reytingini ko'tarish.
3. Har bir sanoat korxonasi ishlab chiqarishini diversifikatsiyalash butun iqtisodiyotni diversifikatsiyalashning tarkibiy qismi hisoblanar ekan, ushbu vazifani hal qilishga bo'lgan yondashuvlar har bir aniq vaziyat uchun alohida bo'lishi zarur. Mos ravishda, shu kabi strategik qarorlar qabul qilishga yuqori malakali mutaxassislarni jalb qilish zarur bo'lib, ular ishlab chiqarishni diversifikatsiyalashni qo'llashning zaruriy tajribasiga ega hisoblanadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 4947-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017. www.lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli "Yangi O'zbekistonning 2022–2026-yil-larga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2022. www.lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "Yangi O'zbekistonning 2022–2026-yil-larga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2022. www.lex.uz.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. – М.: Прогресс, 1991. – С.432
5. Румянцев А.М. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – М.:Советская энциклопедия, 1972. – 560 с.
6. Герчикова И.Н., Менеджмент: Учебник для вузов – 4-е изд., перераб. и доп. - М.:ЮНИТИ-ДАНА[Текст], 2015. –С. 511.; Масюк Н.Н. Концепция интегрированной адаптивной организации текстильного производства: монография[Текст]/ Иваново: Юнона, 2002-132с.
7. Аронов А.М. Диверсификация производства: теория и стратегия развития. А.М. Аронов, А.П. Петров-СПб.: Лениздат[Текст], 2000. – 128 с.
8. Немченко Г. Донецкая С., Дьяконов К. Диверсификация производства: цели и направления деятельности. // Проблемы теории и практики управления. - 2009. - №5.
9. Мамыров Н.К. Словарь банковских и финансово-экономических терминов. –Алматы: Экономика, 1999. – 712 с.
10. Ансофф И. Стратегическое управление: Сокр. пер. с англ. / Науч. ред. и авт. предисл. Л.И. Евенко. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
11. Raximov, D. (2023). Sanoat ishlab chiqarishda diversifikatsiyaning tarixiy rivojlanish bosqichlari // Fan jurnali ta'lim va madaniyat, 1(1), 4-14.
12. Raximov, D. Sh. (2021). Sanoat ishlab chiqarish tarmogida diversifikatsiyalashgan iqtisodiy tizimlarni yaratishning jahon tajribasi. Xorazm Ma'mun akademiyasi, 10(81), 262-265.
13. Raximov, D. S. (2022). Directions Of Diversifying Innovation Processes In The Industry Network // World Economics and Finance Bulletin, 16, 107-110.
14. Rakhimov, D. (2022). Directions of diversification of innovation systems in the industry. Journal of Integrated Education and Research, 1(1), 88-96.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 5

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelmasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.